

AKKERMAN KALESİ, OSMANLI HAMAMI

Bozkurt Ersoy¹

1989 yılında Doğu Avrupa'da, 1991 yılında ise Rusya'da oluşan siyasi değişiklikler sonucunda bağımsızlığını kazanan ülkelerde başlayan reformlar, hiç şüphesiz, kültür alanında da, kendini göstermeye başlamıştır. Bilim alanında her türlü alt yapıya sahip olan, ancak ortaya konan araştırmaların, dünyaya açılmadan, kendi kısır döngüsü içinde eriyip gittiği bir ortamdan yeni oluşumla birlikte yavaş yavaş kurtulduğu izlenen ülkelerden biri de Ukrayna'dır.

Son yıllara kadar siyasi nedenlerle, çoğu zaman, yabancı araştırmacılara kısıtlayıcı önlemler getirilerek çalışmaların engellenmesi nedeniyle, kültür varlıkları açısından bir '*kapalı kutu*' niteliğiyle, bilgilerimizin yok denecek kadar az sayıdaki yerli kaynak çevirileriyle sınırlı kaldığı bu ülke, bağımsızlığın getirdiği olanaklarla kültürel ilişkiler açısından yavaş yavaş dışa açılmaya başlamış ve batılı araştırmacıların da ilgilenmeye başladıkları bir çekim noktası haline gelmiştir.

Hiç şüphesiz, yukarıda söylenenlerin dışında, bu ilginin diğer bir nedeni de yer aldığı bölgenin stratejik önemine bağlı geçirdiği tarihsel süreçtir. Batının Anadolu dışında Asya'ya, Kuzey Avrupa ülkelerinin ise güney denizlerine açılabilmesinde egemenliğin gerekli olduğu Karadeniz'in kuzey kıyılarının büyük bir bölümünü Kırım'la birlikte kapatan bu bölge, siyasi ve ekonomik açıdan her zaman önemini korumuş; Asya ve Avrupa kültürlerini barındıran ve yansıtan bir bölge niteliği kazanmıştır.

MÖ 7. yüzyıldaki Kimmer ve İskit hakimiyetinden bu yana geçen süreçte, özellikle Türk araştırmacılarının çalışmalarını Kuzey Karadeniz kıyıları ile bugünkü Ukrayna'nın batı bölümünde, özellikle Tuna Nehri ve kolları üzerinde, 15.

Kapak Fotoğrafi
Akkerman Kalesi,
minare.

1 Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (bozkut.ersoy@ege.edu.tr)

yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıl sonuna kadar egemenliğini sürdürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile ona bağlı yaşamış olan Kırım Hanlığı dönemi üzerinde yoğunlaştırdıkları gözlenmektedir.

15. yüzyılın sonlarında başlayan fetihlerle ilk önce Balkanlar, daha sonra da Karadeniz'in kuzeyi Osmanlı egemenliği altına girmiş; böylece Anadolu'nun kuzeyi ve Karadeniz jeopolitik açıdan güvenilir bölgeler haline gelmiştir. Ancak, bu güvenilirliğin ve kuzeyden gelecek tehditlerin önlenmesi için Osmanlılar'ın bir takım önlemler de aldığı anlaşılmaktadır. Bu önlemlerin bir bölümü idari açıdan, diğer bölümü belki de daha önemlisi askeri açıdan olmuş, bu bölgelerde yer alan kaleler onarım ve ilavelerle kullanılmaya devam edilmiştir. Örneğin Karadeniz'e ulaşan kuzeydeki Tuna, Dinyester ve Dinyeper gibi büyük akarsuların denize açıldıkları noktalarda ve iç kısımlarda yer alan kaleler, stratejik açıdan da önemli olmaları nedeniyle yoğun bir imara sahne olmuşlardır.² Bunun yanında, özellikle Kırım'da da aynı şekilde kalelerin onarıma tabi tutuldukları günümüze gelen bulgulardan anlaşılmaktadır.³

Rus egemenliğinin yapılar üzerindeki tahribatını anlamak hiç de güç değildir. Çoğu yerde yapılar tamamen yıkılarak yok edilmiş, ya da ilgisizlik nedeniyle doğa şartları içinde yok olmaya yüz tutmuşlardır. Özellikle Kırım dışı bölgelerde, bu tahribatın büyüklüğünü şüphesiz buralarda yaşayan Türk/Müslüman nüfusunun bulunmamasına ya da rejim nedeniyle baskıdan gelen bir ilgi göstermeme zorunluluğuna bağlamak yerinde olur.

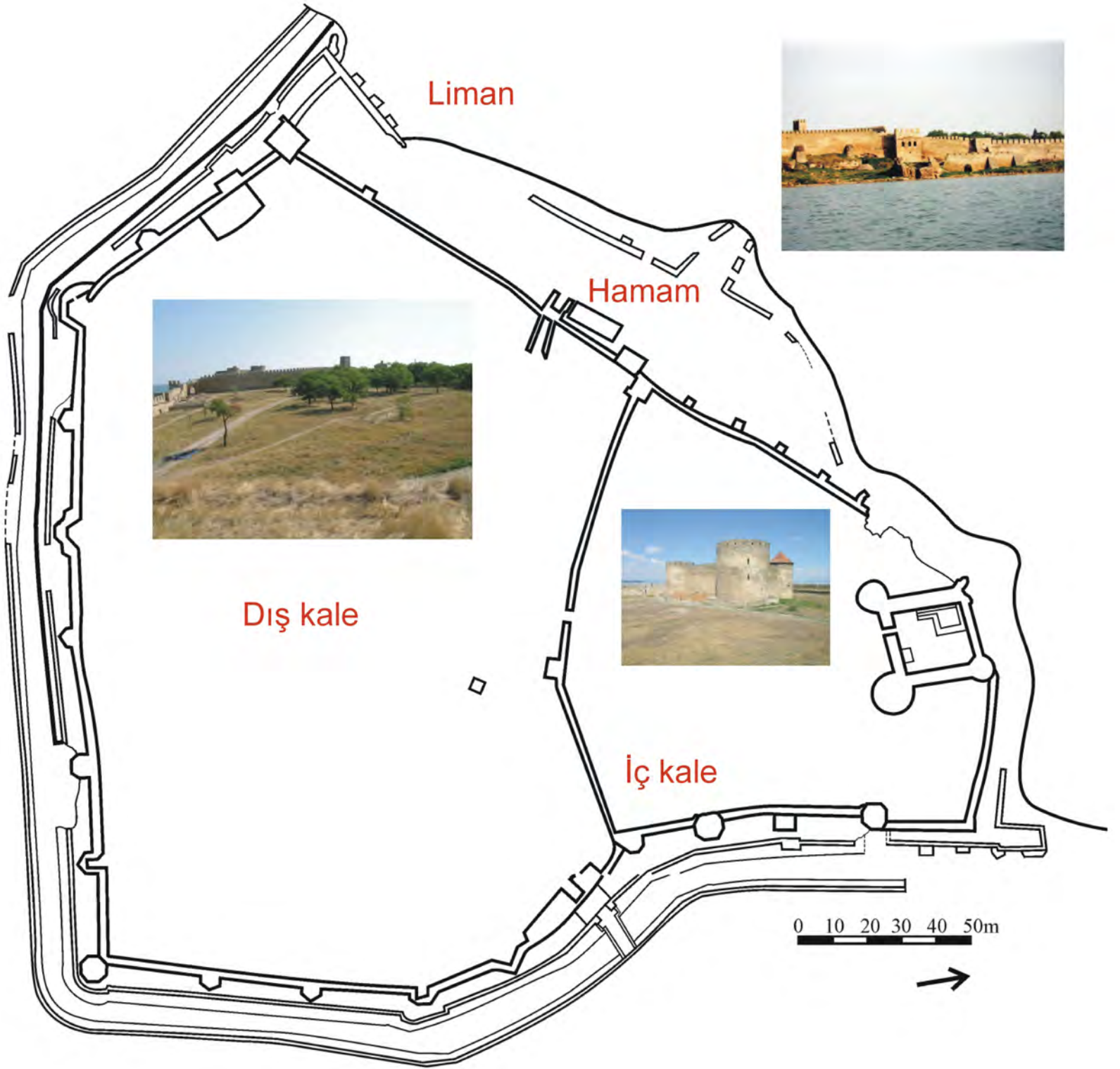
1998 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu sponsorluğunda gerçekleştirilen “Yurt Dışındaki Türk Eserlerinin Envanterlenmesi Projesi”⁴ kapsamında yürütülen çalışmalarda⁵ Kırım dışında, Ukrayna'da saptanan eserlere bakıldığında, İsmail'deki bir cami (müze olarak kullanılması nedeniyle) ile Akkerman Kalesi'nde

2 Bu kalelerden Tuna nehri üzerinde Karadeniz kıyısında İsmail, Kili; kolları üzerinde ise Bender ve Hotin Kaleleri; Dinyester'in Karadenize kavuştuğu yerde Akkerman; Dinyeper'in kavuştuğu yerde ise Özi kalesi önemli örneklerdir. Bu kaleler ve bölgedeki diğer kalelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cetati Medievale Din Moldova, Chişinau 2004

3 Kırım'da Or-Kapı, Kefe, Sudak, Kerç Yeni Kale, Arabat ve hemen Kırım'ın kuzeyinde Azak Denizi'nin doğu kıyısında yer alan Azak Kalesi önemli stratejik noktalardır.

4 Bu proje ve aşağıda konu edilecek olan Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Projesi kapsamında, bize bu çalışma olanağını veren Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sayın Yusuf Halaçoğlu'na şükranlarımı sunarım.

5 Bu çalışmalara Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy, Yard.Doç.Dr. Rüstem Bozer ve Ukrayna Bilimler Akademisi'nden Dr. Svitlana Bilyayeva katılmıştır.

bir minarenin günümüze kadar gelebildiği görülmektedir.⁶ İsmail, Hotin ve Akkerman Kaleleri içinde bir zamanlar var olan yapıların anlaşılması ve bu yapılar hakkında bilgi edinilebilmesi ancak arkeolojik çalışmalarla olanaklıdır. Kırım bölgesinde ise durum daha farklıdır. Yıkılarak yok edilmiş ve sayısının bugün için saptanması bile olanaksız olan eserlere rağmen hala 100'e yakın eserin varlığı tespit edilebilmektedir. Bu eserler arasında yer alan *Kerç*, *Arabat* ve *Or Kapı* kalelerinde yapılması gereken arkeolojik çalışmalar, Osmanlı dönemi yerleşiminin an-

Şekil 1
Akkerman Kalesi,
plan.

6 Kırım dışında Ukrayna'daki Türk eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kuyulu Ersoy 2000:195-204.

laşılması açısından önemlidir.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Ukrayna ve ona bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgelere, batılı araştırmacıların yeni yeni ilgi duymaya ve araştırma projeleri geliştirme çabalarına karşın Türkiye aynı amaca yönelik çalışmalara 1997 yılından itibaren başlamıştır.

Yine Türk Tarih Kurumu sponsorluğunda “*Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Projesi*” kapsamında bugünkü adıyla *Ochakiv*, tarihte bilinen adıyla *Özi*’de Ukrayna Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü’nden *Dr. Svitlana Biliaeva*’ın 1990 yılında başlattığı kazı ve araştırmalar, 1997 senesinde Türk ve Ukrayna’lı bilim adamları tarafından yürütülen ortak kazılar haline dönüştürülmüş ve bu çalışmalar 1999 yılına kadar devam etmiştir.

1475 yılında *Gedik Ahmed Paşa* tarafından Osmanlı topraklarına katılan bölgede, 1492 yılında *Kara-Kirman* adıyla anılan bir kalenin Kırım Hanı *Mengli Giray* tarafından inşa ettirildiği; 17. yüzyılın ikinci yarısında *Cankirman* olarak anılmaya başlanan bu kalenin ise Yukarı, Orta ve Aşağı kaleden oluştuğu ve ayrıca bir de Küçük Hasan Paşa Kalesi’nin bulunduğu özellikle *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nden anlaşılmaktadır.⁷ Bugünkü yerleşim içinde Livada ve Sinagog bölgeleri olarak tanımlanan yerlerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ne yazık ki Osmanlı kalesi surlarından hiçbir iz kalmadığı ve taşlarının temel seviyesine kadar sökülerek alındığı saptanmıştır. Kazılarda çıkan küçük buluntular arasında ise sayıca seramikler ve lüleler çoğunlukta olmak üzere sikkeler, metal ve kemik süs eşyaları ele geçmiştir.⁸

Ukrayna Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü ile birlikte aynı proje kapsamında 1998 yılında başlatılan, 2004 yılı ile 2006 yılları arasında, sponsorluğunu TİKA’nın (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) yaptığı⁹ Akkerman Kalesi hamam kazısı¹⁰ ise, bugüne kadar sürdürülmüştür.

Bugün Odesa’nın 80 km. batısında Belgorod - Dnestrovsky yerleşimi

7 Danışman 1970:33.

8 Ortak kazılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ersoy-Biliaeva:263-268.

9 Yardımlarından dolayı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı’na teşekkür ederim.

10 Akkerman Kalesi’nde başkanlığında yürütülen Osmanlı Hamamı Kazı çalışmaları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. İnci Kuyulu-Ersoy, Y.Doç.Dr. Harun Ürer, Arş.Gör. Sedat Bayrakal ve Uzm. Hasan Uçar’ın katılımıyla oluşturulan Türk bilim ekibi ve Ukrayna Bilimler Akademisi’nden Dr. Svitlana Bilyayeva ve aynı akademiye mensup bilim adamları ile ortaklaşa sürdürülmüştür. Kendilerine katkıları nedeniyle teşekkür ederim.

içinde kalan Akkerman Kalesi, hiç şüphesiz bu bölgenin Osmanlı Dönemi'ndeki en önemli kalesi idi.¹¹ Bayezid Dönemi'nde 1484 yılında Osmanlı egemenliğine giren; 1770 ve 1789 yıllarında iki defa Ruslar tarafından ele geçirilen; 1774 Küçük Kaynarca ve 1791 Yaş Antlaşması ile tekrar Osmanlı idaresine giren Akkerman Kalesi, 1812 Bükreş Antlaşması ile tekrar Ruslara geçmiş; 1826'da Sırbistan Muhtariyeti'ne girdikten sonra, 1918'de Romanya'ya, 1940 da da Rus egemenliği altına girmiş; 1944'de ismi Belgorod-Dnestrovski olarak değiştirilmiştir.

Dinyester Nehri'ni kontrol etmek amacıyla yaptırılan kale, kara tarafından bir hendekle kuşatılmıştır. Akkerman Kalesi, iç kale (askeri alan), sivil alan (halkın oturduğu alanlar) ve liman alanından oluşmaktadır (Şekil 1). Bu alanların tamamı, bir surla çevrilmesinin dışında, yukarıda sayılan alanlar da birbirlerinden yine surlarla ayrılmıştır.

II. Bayezid tarafından alınmasından sonra, kalede, III. Murad, IV. Mehmed, III. Ahmed, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim dönemlerinde onarım ve kimi ilaveler yapıldığı bilinmektedir. Bu inşa inşa faaliyetlerinde, Hafız İbrahim, Mehmed Tahir Ağa, Seyyid Ömer, Ebubekir, Abdullah gibi ustaların yanı sıra Fransız mühendis Kauffer'nde görevlendirildiği bilinmektedir.¹²

Akkerman Kalesi ile ilgili olarak Evliya Çelebi "... Kale içinde tam 1500 tahta

Resim 2

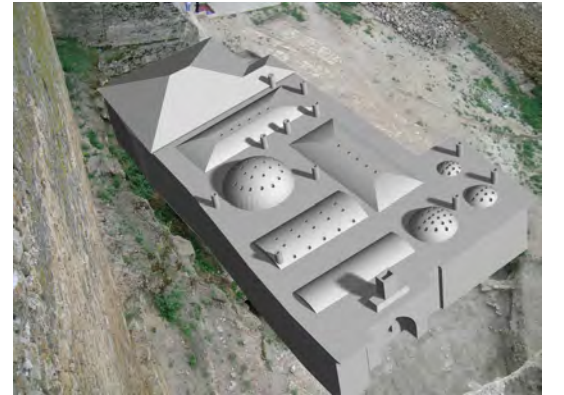
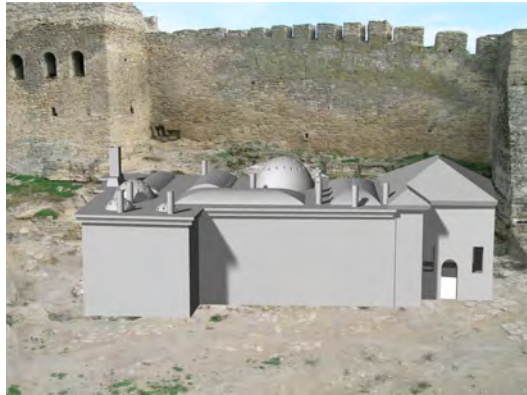
Solda: Akkerman Kalesi, hamam, kazı öncesi üstten görünüm.

Resim 3

Sağda: Akkerman Kalesi, hamam, kazı öncesi batıdan görünüm.

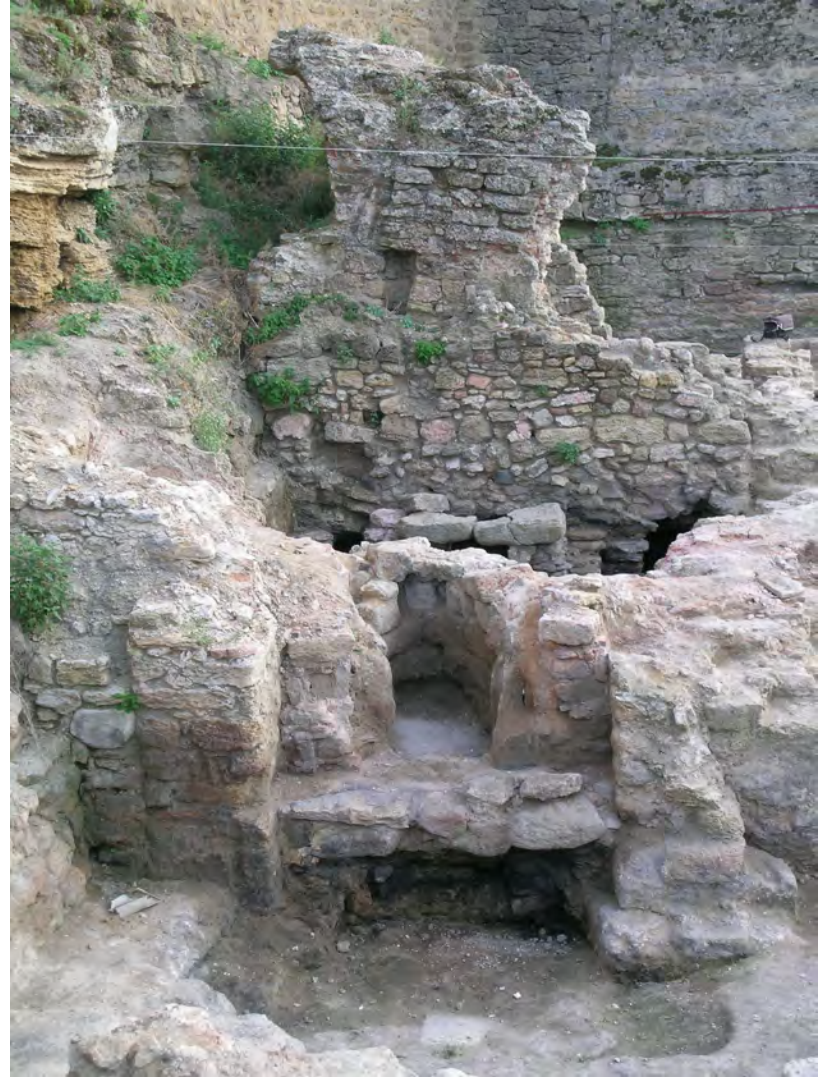
11 Bilge 1989:269-270, Darkot 1993: 251,

12 Kale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Şlapac 1998; Şlapac 2001.

- Resim 4 - En Üst: Hamam, kazı sonrası üstten görünüş.
- Resim 5 - Aşağıda Sağda: Hamam, modelleme.
- Resim 6 - Aşağıda Solda: Hamam, kazı sonrası kuzeybatıdan görünüm.
- Resim 7 - Aşağıda Ortada: Hamam, modelleme.
- Resim 8 - Karşı Sayfa, Üst Sol: Hamam, cehennemlik.
- Resim 9 - Karşı Sayfa, Üst Sağ: Hamam, külhan.
- Resim 10 - Karşı Sayfa, Sağ Alt: Osmanlı dönemine ait sikkeler.
- Resim 12 - Sağda: Lüleler.

şendire örtülü mamur evler vardır. Asla kiremit örtüleri yoktur. Bir Sultan Bayezid Camii vardır ki, bir minareli, ferahlık verici bir camidir. Aşağı küçük hisarda bir küçük hamamcığı vardır. İç kalesi Galata Kulesi gibi 4 adet ibret verici kuledir..." şeklinde bilgi vermektedir.¹³

Akkerman kalesinde, Evliya Çelebi'nin konu ettiği Bayezid Camii'nden ne yazık ki günümüze sadece minare gelebilmiş (Kapak Fotoğrafı), cami ise tamamen yok olmuş, evlerden ise hiçbir iz kalmamıştır. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in, Akkerman'daki vakıfları arasında da iki hamam ile Yavuz Sultan Selim Camii adı geçmektedir.¹⁴ Ayrıca, Kırım Hanları'ndan Mengli Giray Han'ın Camii'ne ait de bir vakıf olduğu bilinmektedir. Ancak, ne Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği, ne de vakıf kayıtlarında ismi geçen yapıların hemen çoğu günümüze ulaşamamıştır.

Akkerman Kalesi'nde, günümüze yukarıda söz ettiğimiz minare dışında sadece bir hamam gelebilmiştir. 1998 yılındaki arazi incelemeleri sırasında tarafımdan fark edilen bu hamam, Evliya Çelebi'nin "Aşağı küçük hisarda bir küçük hamamcığı vardır" şeklinde bahsettiği yapı olmalıdır. Toprak üstünde çok az bir bölümü korunarak (Resim 2,3) bugüne gelmiş yapının ortaya çıkarılması amacıyla başlanan kazı çalışmalarında geçen beş yıllık süre içerisinde hamam ortaya çıkarılmıştır (Resim 4,5,6,7). Her ne kadar, yapının büyük bölümü çok tahrip olmuşsa

13 Danışman 1970: 285.

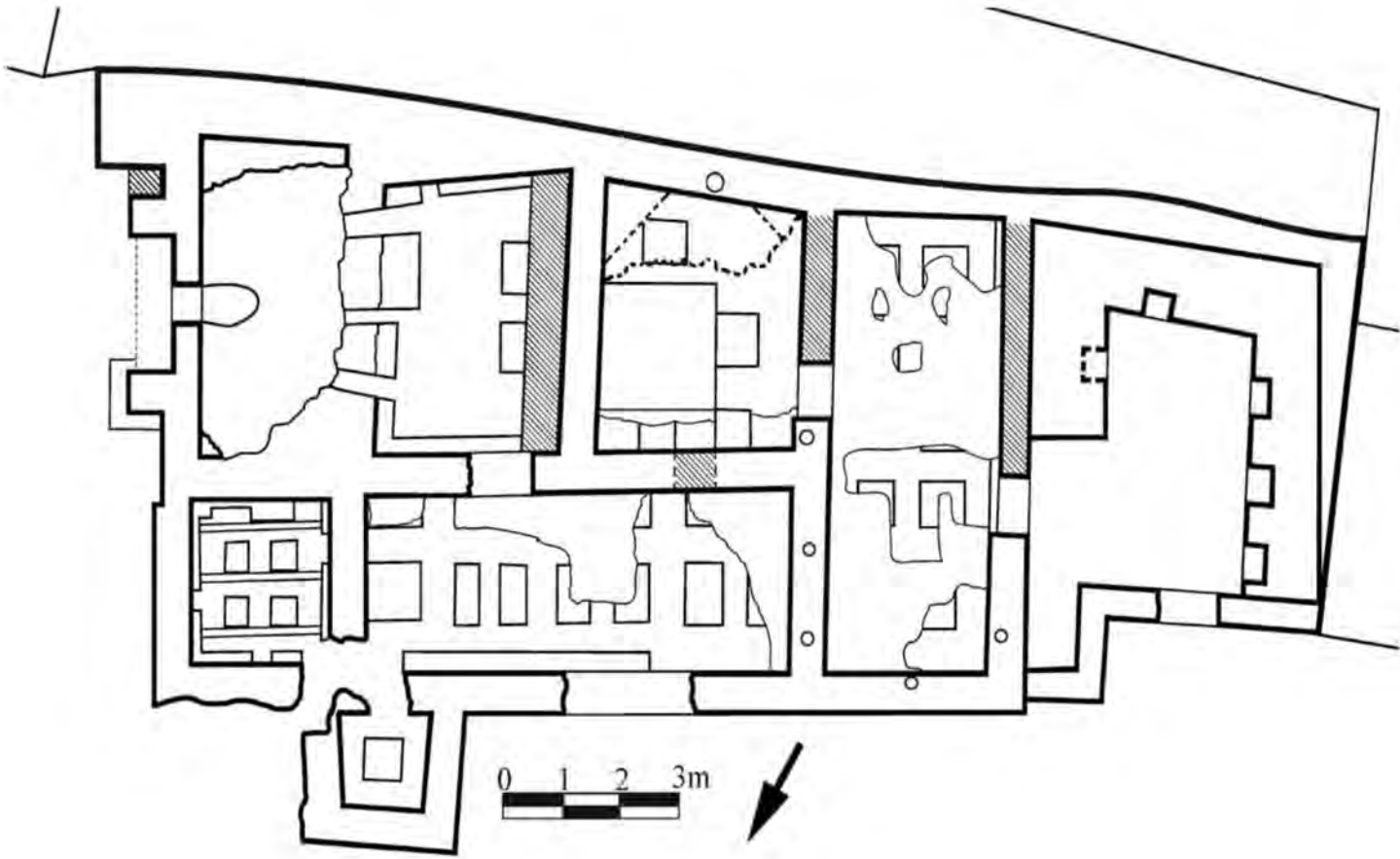
14 Keleş 2001:79-188.

Resim 11
Kırımızı hamurlu, tek
renk sırlı seramik
buluntular

da cehennemlik bölümünün tamamı (Resim 8) ile bu bölüm üstünde yükselen yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki cephe duvarları ve külhan bölümü (Resim 9) ile sıcaklık mekanlarından sadece birinin yarım kubbesi gibi mimari unsurlar, hamamın plan açısından soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık bölümleriyle klasik bir Osmanlı hamamı niteliğinde olduğunu göstermiştir (Şekil 2).

Kazılar sırasında ele geçen seramik, cam ve maden parçaları ile sikke (Resim 10) gibi küçük buluntular da önem taşımaktadır. Bol sayıda ele geçen *sgraffito*, tek renk sırlı, sırsız, sıratlı teknikli (Resim 11) seramik parçaları ile üzerlerindeki damgaları ve süslemeleriyle perdahlı ve perdahsız lüleler (Resim 12), Osmanlı dönemi el sanatları geleneklerini yansıtan buluntulardır. Hiç şüphesiz, buluntular arasında yer alan ve çoğunluğu gümüş ve bakır olan II. Bayezit Dönemi'nden (1481-1512) I. Abdülhamit Dönemi'ne (1774-1789) kadar farklı sultanlara ait sikkelerin oluşturduğu koleksiyon, yapının tarihlendirilmesi açısından önemli ipuçları vermektedir.

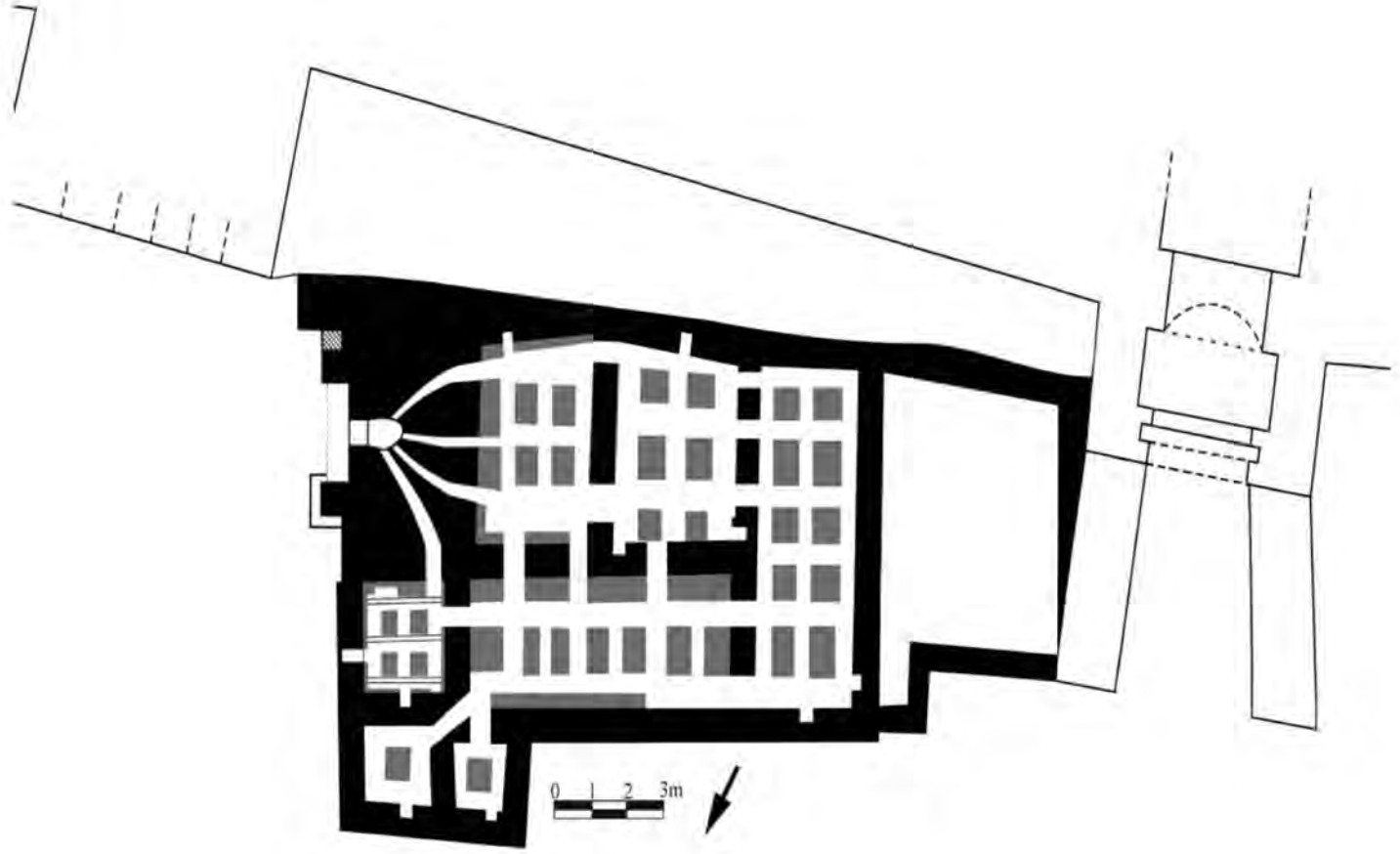

Yavuz Sultan Selim'in vakıfları arasında da adı geçen hamam ile ilgili III. Murad Dönemi'ne (1574-1595) ait 1575 tarihli bir belgede de Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde (1512-1520) inşa edilen ve barbakanla arkasındaki duvar arasında kalan tek hamamdan *"ana kapı dışında kalması ve kapının erken saatte açılmaması; bu nedenle de sabah namazından önce abdest almak isteyen kale görevlileri ile diğer yaşayanların faydalanamadığı"* şeklinde söz edilmektedir.¹⁵ Bu bilgide geçen hamam tanımından da, kazısını yaptığımız hamamın kastedildiği açıkça görülmektedir. Gerek II. Bayezit dönemine ait en erken tarihli sikke; gerekse sözü edilen vakfiyeler göz önüne alındığında yapının 16.yüzyıl başlarında inşa edilmeye başlandığı ve Yavuz Sultan Selim döneminde bitirildiğini söylemek sanırım yanlış olmaz.

Kazı çalışmaları sonunda ortaya çıkan küçük buluntular tek tek temizlenmiş, envanterlenmiş çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Envanterlenen bu eserlerden özellikle sayıca çok olan sikkeler, Ukrayna Bilimler Akademisi

Şekil 2
Akkerman
Kalesi, hamam,
restitüsyon.

15 C.Finkel ve V.Ostapchuk, "The building history of Aqkerman fortress", kazı ekibine sunulan rapor.

Şekil 3

Yukarıda: Hamam, cehennemlik, restitüsyon.

Şekil 4

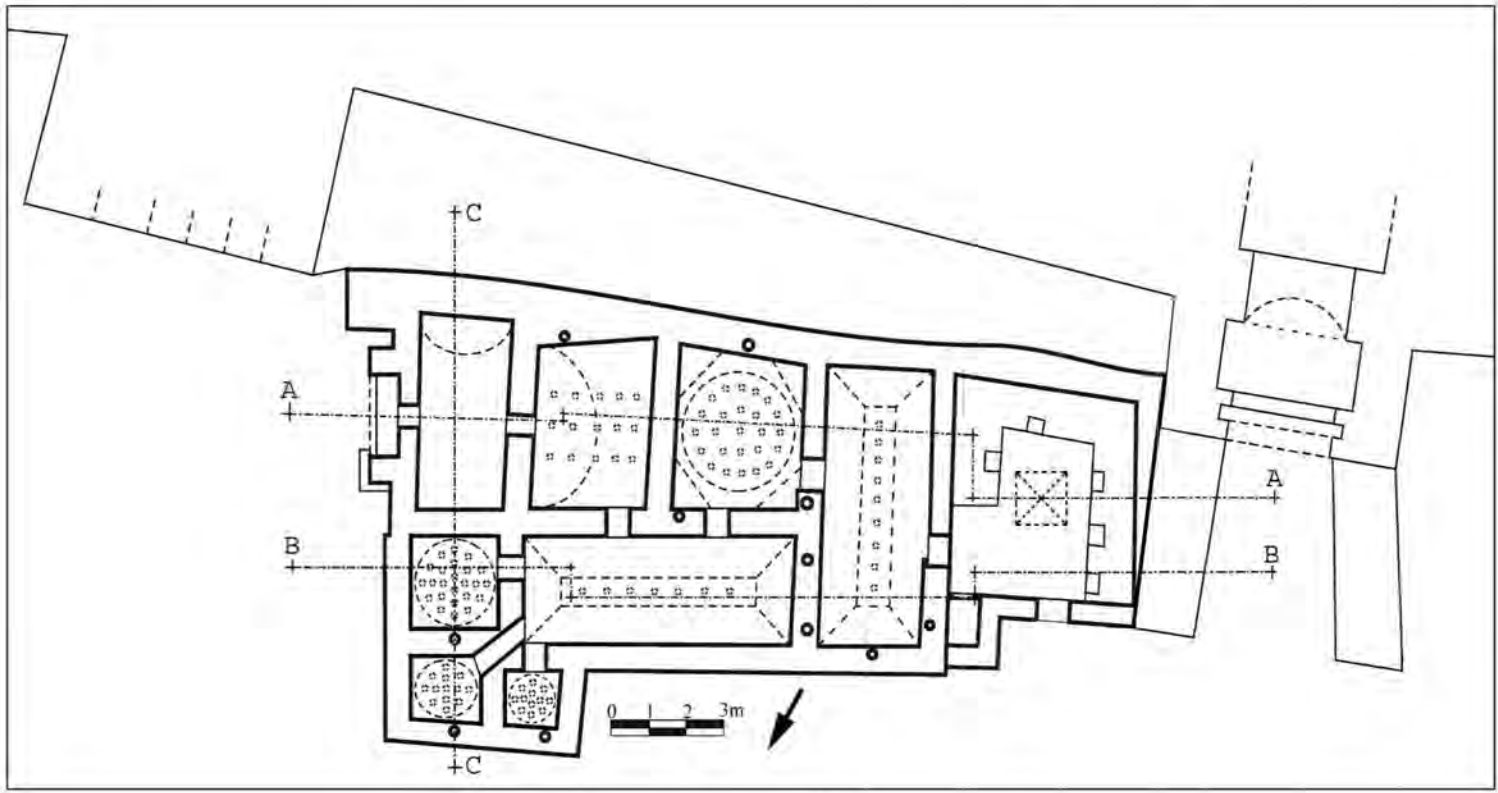
Karşı Sayfa: Hamam, restitüsyon.

laboratuvarlarında konservasyonlarının yapılması amacıyla Ukrayna ekibine teslim edilmiştir.

Mimari bulguların ise ölçüleri alınarak ölçekli çizimleri yapılmış, elde edilen rölöve (Şekil 2) göz önüne alınarak yapının restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Şekil 3,4).

Gerek küçük buluntuları ve gerekse mimari verileri bilgisayar ortamına aktarılan hamam yapısında, bugün için düşünülmesi gereken en önemli konu yapının konservasyon ve restorasyon işlerinin ne şekilde geliştirileceğidir. Ekibimiz koruma anlamında hamamın gerisindeki surdan gelen su ve nemden etkilenmesini önlemek açısından bu cepheye (kuzeydoğu) bir drenaj yaparak ilk adımı atmıştır.¹⁶ Yine de kazı öncesinde varlığı bile bilinmeyen bu hamamın ortaya çıkarılması yapının Ukrayna Kültür Envanteri listesine alınmasına neden olmuş ve yurt dışında yer alan Osmanlı eserlerine bir yenisinin daha eklenmesi sağlanmıştır. Gerek Özü Kalesi, gerekse Akkerman Kalesi kazılarında ele geçen küçük buluntuların bir bölümü Türkiye Cumhuriyetinin 80. kuruluş yıl dönümü nedeniyle 2003 yılında Kiev Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmiştir.

16 2005 yılında yapılan bu çalışmada, kazıya katılarak bu işlemi gerçekleştiren İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Öğr. Üyesi Restoratör Mimar Yard. Doç. Dr. Sarp Tunçoku'na teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

Bilge 1989	M.L. Bilge, "Akkirman", <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i> C.2, İstanbul, 269-270.
Danışman 1970	Z. Danışman (Türkçeleştiren) <i>Evliya Çelebi Seyahatnamesi</i> , İstanbul.
Darkot 1993	B. Darkot, "Akkerman", <i>İslam Ansiklopedisi</i> , C.1, İstanbul, 251.
Ersoy ve Bilyayeva 1999	B. Ersoy, S. Bilyayeva, "Özi Kalesi (Ukrayna-Ochakiv) Arkeolojik Çalışmaları", <i>Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri</i> (Ankara, 4-7 Kasım 1997), C.1, Ankara, 263-268.
Keleş 2001	H. Keleş, "Akkerman Sancağı'nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları", <i>G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi</i> , C.21, S.2, Ankara, 179-188.
Kuyulu Ersoy 2000	İ. Kuyulu Ersoy, "Ukrayna'daki Türk Dönemi Eserleri", <i>IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri</i> , Van, 195-204
Şlapac 1998	<i>Cetatea Alba Studiu de Architectura Medievala Militara</i> , Chişinău.
Şlapac 2001	<i>Belgorod-Dnestrovskaya Krepost Issledovanie Crednevekovozo Oboronnozo Zodcemsva</i> , Chişinău.